

Anna STAFECKA

*Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Rīga***IZLOKSNE, NORMA UN TRADĪCIJA
LATGALES ROKRAKSTA LITERATŪRĀ**

19. gadsimta otrajā pusē pēc poļu dumpja apspiešanas Latgalē (tāpat kā Lietuvā) veselus četrdesmit gadus ilgst drukas aizliegums. Ja lietuvieši grāmatas var drukāt Mazajā Lietuvā, uz kuru šis aizliegums neattiecas, un slepeni tās ievest pārējā Lietuvā, tad Latgales latvieši ir daudz sarežģītākā situācijā. Kaut arī pārējos Latvijas novadus (Kurzemi un Vidzemi) drukas aizliegums neskar, latgaliešu grāmatas tur drukātas netiek, jo Latgales jeb – kā toreiz sauca – Vitebskas guberņas un pārējo novadu latviešus šķir ne tikai administratīvā robeža, bet arī visai atšķirīgie dialekti, uz kuru pamata izveidojušās divas rakstības tradīcijas (vidusdialekts kā lejaslatviešu rakstu valodas pamats un augšzemnieku jeb augšlatviešu dialekts – latgaliešu rakstu valodas pamatā), atšķirīga rakstība (gotu burti lejaslatviešu rakstībā un latiņu burti augšlatviešu rakstībā) un, protams, piederība pie dažādām konfesijām (katoli Latgalē un luterāņi pārējā Latvijā).

Dažas latgaliešu grāmatas tiek iespiestas ārzemēs (Holandē, Vācijā, Zviedrijā, Somijā) un kontrabandas ceļā ievestas Latgalē¹. Tās ir ļoti dārgas, un tikko no dzimtbūšanas atbrīvotajam zemniekam² to iegādei trūkst līdzekļu. Bet lūgšanu un dziesmu grāmatas ir būtiski nepieciešamas, bez tām zemnieku garīgā dzīve nav iedomājama. Tādēļ rūpīgi tiek glabātas vecās pirms drukas aizlieguma laika iespiestās grāmatas, ar roku pārrakstītas atsevišķas nodilušās lapas, pamazām arī veselas grāmatas. Visbiežāk tās ir lūgšanu grāmatas, vēlāk arī praktiski padomi zemniekiem un folkloras materiāli, retāk pašu autoru oriģinālsacerējumi. Rodas arvien vairāk un vairāk ar roku pārrakstītu un iesietu grāmatu. Tā rezultātā šodien varam runāt par veselu periodu latgaliešu rakstu valodas un literatūras vēsturē – rokraksta literatūru drukas aizlieguma laikā³, ko radījuši Latgales latviešu zemnieki, parasti paši būdami bez skolas izglītības.

¹ Latgališu grōmotu izstōdes materiāli. *M. Apeļa* un *S. Seiļa* sakōrtojumā. – Rēzekne, 1936, 24.

² Latgalē dzimtbūšana tika atcelta tikai 1861. gadā (tāpat kā Krievijā), pārējos Latvijas novados tā bija atcelta jau agrāk: Kurzemē – 1817. gadā, Vidzemē – 1819. gadā.

³ Plašāk par to: *Rupaiņš O.* Tautas rakstnieki un grōmotu pōrraksteitōji drukas aizlīguma laikā. – *Rokstu krōjums latgaļu drukas aizlīguma atceļšonas 40 gadu atcerei*, Daugavpils, 1944, 190–204.

Pašlaik zināmi apmēram 15 grāmatu pārrakstītāju vārdi⁴, taču viņu skaits ir bijis daudz lielāks, arī mūsdienās vēl joprojām atrodamas saglabātās ar roku rakstītās grāmatas⁵.

Rokraksta literatūra, kā konstatējis grāmatniecības vēsturnieks Aleksejs Apīnis, uzplaukst galvenokārt Latgales vidienē – Rēzeknes un Ludzas apriņķu daļā (Barkavas, Varakļānu, Gaigalavas, Nautrānu, Makašānu novadā). Interesanti, ka tieši tajos pagastos, kur darbojas grāmatu pārrakstītāji, ap 1900. gadu (35 gadus pēc drukas aizlieguma ieviešanas) konstatēta visai augsta lasītprasme. Latgales latviešu zemnieku vidū – 76,5%, bet turpat blakus esošajos pagastos, kur rokraksta literatūra nebija izplatīta, tikai 39,2% lasītpratēju⁶.

Aplūkojot vairākas rokraksta grāmatas, nevar nepamanīt, ka tajās ir liela līdzība valodas izteiksmes un arī rakstības tradīcijas ziņā. Tas ir likumsakarīgi, jo rokraksta grāmatas nerodas tukšā vietā – jau kopš 18. gadsimta sākuma pastāv augšlatviešu jeb latgaliešu rakstības tradīcija, kas veidojusies uz Dienvidlatgales izlokšņu pamata un ir ar visai spēcīgu lejaslatviešu rakstu valodas un citu valodu (it īpaši poļu) ietekmi, kā arī ar jau zināmā mērā nostabilizējušos rakstību un morfoloģisko formu lietojumu, kam raksturīgas stihiski izveidojušās normas. Vienlaikus svarīgi apzināt arī grāmatu pārrakstītāju un autoru dzimtās izlokšnes ietekmi, jo rokraksta literatūras radītāji ir paši latviešu zemnieki (atšķirībā no iespiesto grāmatu autoriem, kuri galvenokārt ir bijuši cittautieši), kuru dzīves vieta parasti netiek mainīta, tādēļ rokraksta literatūras avotos nereti ir fiksētas liecības par atsevišķu izlokšni. Tā kā autora dzimtās izlokšnes, normas un tradīcijas saskarsme vislabāk atklājas laicīga satura darbos (garīga satura teksti parasti ir pārrakstījumi no agrāk iespiestajām latgaliešu lūgšanu un dziesmu grāmatām vai arī tulkoti no poļu valodas), aplūkosim to ievērojamākā Latgales rokraksta grāmatniecības pārstāvja Zaļmuižas jeb Nautrānu pagasta zemnieka *ANDRIVA JŪRDŽA* darbos⁷, kuros visai liels īpatsvars ir laicīga rakstura tekstiem.

Andrīvs Jūrdžs (1845–1925) skolā nebija mācījies, lasīt viņu bija iemācījusi māte. A. Jūrdžs pašmācības ceļā bija iemācījies rakstīt un apguvis krievu, poļu, lietuviešu, nedaudz arī latīņu

⁴ Apīnis A., Klekere I., Limane L. *Rakstītājs no Naurēniem. Andriva Jūrdža dzīve un veikums*, Rīga, 1989, 13.

⁵ Nesen apzinātas vēl divas ar roku rakstītas lūgšanu un dziesmu grāmatas, kurām, spriežot pēc rokrakstu atšķirībām, ir bijuši vairāki pārrakstītāji, skat.: Cīrša L. Drukas aizlieguma laika oriģinālmateriāli BFPC fondos. – *Integrācijas problēmas mūsdienās. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*, Rēzekne, 1999, 4–6.

⁶ Apīnis A. *Neprasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā*, Rīga, 1987, 162.

⁷ A. Jūrdža devums grāmatniecībā un literatūrā vairākkārt izvērtēts visai plašās publikācijās, skat., piemēram, Apīnis A. *Latviešu grāmatniecība*, Rīga, 1977, 220–222.; Apīnis A. *Neprasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā*, Rīga, 1987, 156–179.; Apīnis A., Klekere I., Limane L. *Rakstītājs no Naurēniem*, Rīga, 1989, 136.

valodu, pratis arī gotu burtus un lasījis ležemnieku izdevumus. Andrivs Jūrdžs ir sarakstījis vairāk nekā 20 biezu sējumu, dažu pat ap 1000 lappušu, kā arī plānākas burtnīcas un atsevišķas lapiņas⁸. Diemžēl lielākā daļa no tā gājusi bojā ugunsgrēkā. Saglabājušās grāmatas atrodas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu zinātniskajā nodaļā un Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā.

Andriva Jūrdža devumam literatūrā un grāmatniecības vēsturē mūsdienās galvenokārt ir kultūrvēsturiska nozīme, taču drukas aizlieguma laikā tam ir bijusi liela loma novada literārajā dzīvē. Mūsdienās A. Jūrdža atstātie rokraksti, kaut arī nebūt nav vērtējami nekritiski, nozīmīgi tieši no valodas viedokļa. Tajos visai uzskatāmi atspoguļots, cik lielā mērā pastāvošās rakstu valodas jeb iespiesto grāmatu valodas tradīcija un stihiski izveidojušās normas ietekmējušās rokraksta grāmatu valodu, kā tekstu autors un pārrakstītājs respektējis tās rakstu valodas parādības, kas nav raksturīgas viņa dzimtajai izloksnei. Vienlaikus svarīgi apzināt arī izloksnes ietekmi uz rokrakstu valodu, it īpaši, ja ņem vērā to, ka A. Jūrdža dzimtā izloksne visai krasi atšķiras no Dienvidlatgales izloksnēm, uz kuru pamata veidojusies latgaliešu rakstu valoda.

Lai izsekotu izloksnes un rakstu valodas normas un tradīcijas saskarsmei A. Jūrdža darbos, aplūkosim trīs nozīmīgākos darbus, kuri tapuši dažādos laika posmos (A. Jūrdžs rakstījis arī pēc drukas aizlieguma atcelšanas). Tas ir laicīgo sacerējumu krājums, kas uzrakstīts ap 1870. gadu⁹, „Parunu wocelyte“, uzrakstīta ap 1910. gadu¹⁰, divi kalendāri ar nosaukumu „Myužcygays kalinders“ – 1907. gadā¹¹ un 1916. gadā¹². Jāpiezīmē, ka ļoti daudzi teksti (it īpaši parunas, sakāmvārdi) atkārtojas.

Kaut gan Andriva Jūrdža rakstu valoda sakņojas līdz drukas aizliegumam pastāvošajā augšlatviešu jeb latgaliešu rakstu valodā, tomēr nevar nepamanīt, ka rakstība balstīta galvenokārt uz 19. gadsimta sākuma latgaliešu grāmatu rakstību, nevis uz gadsimta vidus rakstu avotiem, kā tas būtu gaidāms. Varbūt tas ir veco lūgšanu grāmatu ietekmē, kurās diezgan konsekventi ievērota gadsimta sākuma rakstības tradīcija. Kaut arī rakstība ir visai nekonsekventa, tomēr A. Jūrdža rokraksta grāmatās parādās visai precīzs patskaņu garuma apzīmējums ar jumtiņu (^) virs patskaņa burta (it sevišķi lokatīva galotnē, piemēram, *rukā*, *pûrs*, *walsteybâ*). Jumtiņš parasti likts arī virs burta *o*, ja tas apzīmē divskani [uo], piemēram, *môte*, *kôzas*, un virs *e*, ja tas apzīmē divskani *ie*, piemēram, *wêju*, *pêrts*. Retāk patskaņu garums vai divskanis apzīmēts ar akūtu (') virs pat-

⁸ Sikāk par to: Apinis A. *Latviešu grāmatniecība*, Rīga, 1977, 221.

⁹ Glabājas Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā (nod. Jūrdžs A. I).

¹⁰ Atrodas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu zinātniskajā nodaļā, šifrs R. 2, 1, 6.

¹¹ Turpat, šifrs R. 2, 1, 7.

¹² Turpat, šifrs R. 2, 1, 4.

skaņa burta, piemēram, *bérzenia, utró*. A. Jūrdža rokrakstos divskaņu [ai], [ei] un [oi] otrais komponents ir tikai y (nevis j, kā tas ir 19. gadsimta vidus darbos, piemēram, G. Manteifeļa kalendāros) – *mayze, sweteybu, bałynoy*. Dažkārt sastopams fonētiskais rakstības princips kā, piemēram, *auksts* ‘augsts’, *sołc* [-ts] ‘auksts’, *actoy* ‘atstāj’.

Līdzskaņi A. Jūrdža rokrakstos apzīmēti pēc poļu rakstības parauga. Lietoti t.s. čupu burti *cz* un *sz* līdzskaņu [č] un [š] apzīmēšanai, līdzskanis [ž] apzīmēts ar *ż*, taču 1916. gadā uzrakstītajā kalendārā konsekventi lietoti līdzskaņu burti *č* un *š*, kā arī *ż*. Par to var pārlicināties, salīdzinot 1907. un 1916. gada kalendārus, kuros ir visai daudz satura ziņā pilnīgi identu tekstu. Daži piemēri:

1907. gada kalendārā:	1916. gada kalendārā:
<i>puczias</i> ‘puķes’	<i>pučias</i>
<i>zaczi</i> ‘zaķi’	<i>zači</i>
<i>szudi</i> ‘šodien’	<i>šudiń</i>
<i>celsz</i> ‘ceļš’	<i>celš</i>
<i>meża</i>	<i>meža</i>
<i>żygli</i>	<i>żygli</i>

Jāpiebilst, ka šāds līdzskaņu apzīmējums proponēts 1908. gadā iznākušajā O. Skrindas gramatikā, kas ir pirmā normatīvā latgaliešu gramatika un atspoguļo 20. gadsimta sākumā izveidotās latgaliešu ortogrāfijas komisijas pirmo sēžu lēmumus¹³. Tas liecina, ka A. Jūrdžs ir sekojis arī sava laika rakstības normēšanai un pieņemtās normas respektējis. Toties skaņas [l] un [l̥] A. Jūrdža rokrakstos konsekventi turpinātas apzīmēt ar *ł* un *l*, varbūt arī tāpēc, ka normatīvajā gramatikā tās netiek šķirtas – gan [l], gan [l̥] apzīmētas tikai ar *l*.

Izloknes un pastāvošās rakstības tradīcijas saskarsme uzskatāmi parādās morfoloģisko formu lietojumā, kā arī vārdu krājumā.

Visai spēcīgā lejaslatviešu rakstības ietekme, kas raksturīga latgaliešu rakstu valodas senākajam posmam, vērojama arī A. Jūrdža rokrakstos. It sevišķi tas jūtams pārrakstītajos tekstos gan no latgaliešu rakstu avotiem (galvenokārt lūgšanu grāmatām), gan arī no lejaslatviešu izdevumiem (tautas dziesmas, parunas). Tādējādi rokraksta grāmatās sastapsim, piemēram, Latgales izloksnēm neraksturīgo izskaņu *-enis, -ene*, piemēram, *draudzene; mirā ar sowu likteni*; sieviešu dzimtes nomenu vienskaitļa ģenitīva un daudzskaitļa nominatīva un akuzatīva galotnes *-as, -es* kā *dinas, saknes*, 3. personas vietniekvārdus *viņš, viņa, ikviens, ikviena*, piemēram, *strodoy winia wasareniu; del ikwina; ikkotru din*. Nereti atrodamas arī Latgales izloksnēm neraksturīgas leksēmas, piemēram, *nikod weytulā naaug kiršu* (izloksnē *vīšņu*) *ugas; meytas grob* (izloksnē *kaš*) *sinu; atnôcie* (izloksnē *atguoja*) *mums sweycynotu; nôcit* (izloksnē *eite*), *bārni, škołā!*

¹³ Skrinda O. *Latvišu woludas gramatika*, Piterburgā, 1908, 6.

Tomēr A. Jūrdža rakstu valoda nozīmīga tieši ar to lokālo valodas parādību atspoguļojumu, kuras nav raksturīgas līdz drukas aizliegumam izdotajām latgaliešu grāmatām. Īpaša uzmanība veltījama morfoloģisko parādību variantiem, kuru lietojums izlosnēs ir visai stabils. Te būtu izdalāmas vairākas grupas.

1. Morfoloģiskās parādības, kuras Latgales izloksnēs sastopamas plašā areālā (arī Dienvidlatgales izloksnēs), bet nav kļuvušas par rakstu valodas normu. Vispirms minamas sieviešu dzimtes nomenu vienskaitļa nominatīva un daudzskaitļa nominatīva un akuzatīva galotnes *-is*, *-ys*, kuras A. Jūrdža rokrakstos sastopamas visai bieži līdzās izloksnēm neraksturīgajām galotnēm *-as*, *-es*, piemēram, *saula saknis baļņoy; dzidit, meytas, upis moļā; gudreyba miālis goļā; pakryta pi zemis; nawajag mayzis est; lay moļkys pityktu; diel eyksys dzieywes*.

Andriva Jūrdža rokrakstos visai bieži lietots supīns, kas nav raksturīgs latgaliešu iespiesto grāmatu valodai, kaut gan joprojām tiek lietots izloksnēs plašā areālā, piemēram, *igoja krugā porguļātu; nuskrin patia wartus; koļnā kōpu es dzidotu; idama sina kostu*. Taču vienā no pirmajām rokraksta grāmatām atrodams autora labojums – *goja guļatu* ar nosvītrotu pēdējo *u* burtu, acīmredzot apzinoties, ka tas īsti neatbilst rakstības tradīcijai. Vēlākajās A. Jūrdža rokraksta grāmatās supīna lietojums kļūst biežāks.

2. Morfoloģiskās parādības, kuras nav raksturīgas Dienvidlatgales izloksnēm un tādējādi nav kļuvušas par latgaliešu rakstu valodas tradīciju. Tā ir virkne Latgales centrālajām un austrumu izloksnēm raksturīgo īpatnību, kuras sporādiski sastopamas arī iespiestajās latgaliešu grāmatās. Te vispirms būtu minams ar priedēkļiem atvasināto verbu atgriezeniskais formants *-sa-* (*-za-*). Kaut gan bieži A. Jūrdža rokrakstos sastopams gan latgaliešu iespiestajām grāmatām raksturīgais *-sa-* (*-za-*) lietojuma variants, kas raksturīgs Latgales dienvidu izloksnēm, gan arī lūgšanu grāmatās visai bieži sastopamais *-si-* (*apsižaloy, atsidud* u. tml.), tomēr vēlākajos darbos (it īpaši 1916. gada kalendārā) jau dominē Latgales centrālajām (tai skaitā arī A. Jūrdža dzimtajai izloksnei) un austrumu izloksnēm raksturīgais *-sa-* (*-za-*) lietojums, piemēram, *nazadzen, nazawer, pazacahusia, apsawylkusia*.

Arī darbības vārdu tagadnes 3. personas formas, kas mūsdienās tiek visai plaši lietotas izloksnēs, bet iespiestajās grāmatās sastopamas retumis, A. Jūrdža rokrakstos lietotas bieži, piemēram, *atskria žubia; pučes niwinas naradziā; snigā turiā; gayli dzidō lakteniā*.

A. Jūrdža rokrakstos (it īpaši viņa paša sacerējumos) sastopami izloksnei raksturīgie priedēkļi *pra* (*pro-*) un *roz-*, piemēram, *por itu progojušu godu; nu miga prozamudusia; roztrence wuszku munu pulceniū; adbals plaši rozaskrin*. Taču pat vienā teikumā konstatēts izloksnei raksturīgais priedēklis *pra-* un rakstu valodai atbilstošais *pār* (*por-*): *Atmine nu progojušom bādu dinom, atmine nu progojušom ļaymes dinom*.

Bieži rokrakstos sastopami arī īpašības vārdi ar slāvisko piedēkli *-ink-*, piemēram, *mozinks pulcens meytu dzid; tik jauninka meytinia; dreyza un wiglinka; dorba daudz jaunim un wacinkim*, kuri izplatīti arī mūsdienu izloksnēs.

Konstatēti arī noteiktie adjektīvi (tāpat skaitļa vārdi un vietniekvārdi) ar Latgales centrālajām, austrumu un ziemeļu izloksnēm raksturīgo galotni *-īs*, piemēram, *kudī's* 'liesais' *mīrs irā lōboks nekay žyrnō* 'treknā' *nataysneyba*; arī *kurī's, utrī's*. Taču vairumā gadījumu, acīmredzot pastāvošās rakstu tradīcijas ietekmē, kalendārā lietota galotne *-ais*, piemēram, *wacays gods; skaytieytoys* 'lasītājs' *miłays; sokamais wōrds; jaunays orojens*.

Vēl varētu minēt A. Jūrdža dzimtajai un apkārtnes izloksnēm raksturīgo personu vietniekvārdu locījumu formu lietojumu kā, piemēram, *pimini myusus wyssođ, Diws myusim pagrīž por sweteybu, kad Diwa pi myusu nawa*, kas kopumā nav raksturīgs iespiestajām latgaliešu grāmatām.

Rokrakstos konstatēti arī izloksnēm raksturīgie nākotnes divdabji ar *-k-* iespraudumu kā *duszkys ar lōbu; pajimszkys tu nauđu*, kā arī nelokāmais divdabī ar *-īt (-eit)*: *reibums naredzeit' it gołwā*, kas tikai sporādiski fiksēti iespiestajās grāmatās.

3. Morfoloģiskās parādības, kuras A. Jūrdža dzimtajā izloksnē (arī tuvākajās apkārtnes izloksnēs) mūsdienās ir zūdoša vai zudusi parādība, bet rokraksta grāmatās plaši izplatītas. Tā, piemēram, mūsdienu Naurānu izloksnē tikai visvecākās paaudzes runā retumis konstatētas verbu tagadnes formas, kam galotnes priekšā ir līdzskanis [l], piemēram, *smukays kucensz zidla; gulbieyts gulla azarā; kur laudim natryukstla mayzias; stōwla, rukas sahykdama*.

Līdzīga situācija ir ar darbības vārdu vēlējuma izteiksmes formām ar *-m-* un atšķirīgām galotnēm katrai personai, piemēram, *pisyuteytum dzismiu un stostu; kad wysas tōs bādas un nalaymies saraustumem; uz kołna myužeybas izkoptumem; kab poši nabyutumiat tisoti; kab tu piečok nabyutumi apsmīts; abgodotum ikšan sirdies*.

Tāpat tikai sporādiski visvecākās paaudzes runā mūsdienu Naurānu izloksnē izdevies konstatēt verbu pagātnes *-avā-* celmus, kas rokrakstos sastopami visai bieži, piemēram, *nu jo naudas dabowis; raudowu dinas, naktes; kołpowi Diwam; naesim damoksowuszy; naesmu sarekinowis*. Tomēr sastopamas arī pēc šī modeļa kļūdaini veidotas pagātnes divdabja formas kā *nu moju beja izgowis*, bez tam blakus lietotas arī pagātnes formas ar *-āj-* (*-uoj-*), piemēram, *izwaycoja; daudzi pastrodoja*. Tas liek šaubīties par pagātnes *-avā-* celmu plašāku un stabilu lietojumu Naurānu izloksnē arī pirms simt gadiem.

Savukārt atematiskā verbu *iet* un *duot* tagadnes 3. persona *iem (īm), duom (dūm)*, kas mūsdienās Naurānu izloksnē vispār nav fiksēta, A. Jūrdža rokrakstos atrodama itin bieži, piemēram, *lepnieyba im pa priszku, tulayk kauns im pakalā; lupi lay im gonus; graks smidamis ijim, bet raudodams izim; tets cela gobots joim; izdum pi weyra*.

Par zudušiem mūsdienu Nautrānu izloksnē uzlūkojami A. Jūrdža rokrakstos visai bieži sastopamie vietniekvārdi *sevkurs* ‘katrs, ikviens’ un *kāžns* ‘katrs’, piemēram, *Diws pasorgoy sewkuru kristieytu cyhwaku; na siawkuru dinu to motia lieynikus* ‘pankūkas’ *cap; nawajag pec sewkura uda sist; nu inaydnika un nu skaudeybas sewkuram ir jociš; sewkuram cyhwakam ir sows guds; nowie ar iskapti pi sewkura steydzas; kažnu stundi, kažnu din; kōzas, delen, šugod byus kažnejam puikenam.*

Vēl būtu īpaši minamas A. Jūrdža rokrakstos sporādiski fiksētās šauri lokālās fonētiskās īpatnības, pēc kurām arī mūsdienās viegli atpazīt Nautrānu izloksnes runātājus. Tas, pirmkārt, ir *ai > ei* vārdos *kei* ‘kā’ un *keids* ‘kāds’. Arī A. Jūrdža rokrakstos lasām: *kei mosa nu manis acidalejos; as kiey radzu, byus gołodni* ‘izsalkuši’ *pahykuši; stopins* ‘slāpes’ *naskeyts winiu jamia.* Otrā Nautrānu novada valodas īpatnība ir divskaņa *uo > oi* kā, piemēram, *łoboik, runoūt.* Arī rokrakstā sporādiski fiksēts vārds *kamandawoit.* Tomēr plašāka lietojuma tam rokraksta grāmatās nav acimredzot arī tādēļ, ka divskanis [uo] kā iespīestajās, tā arī rokraksta grāmatās parasti apzīmēts ar *o* vai *ô.* Konstatēta arī [a] pārskaņa, kas vārdā *apse* dzīva arī mūsdienās: *kay epsis łopa.* Visas minētās fonētiskās parādības sastopamas A. Jūrdža sākotnējos darbos (parasti pasakās tiešajā runā) vai arī vēstulēs. Vēlākajos darbos autors acimredzot no tām ir apzināti vairījies, sekodams rakstības tradīcijai.

Izsekojot izloksnes un rakstu valodas normu saskarsmei Andriņa Jūrdža rokraksta grāmatās, varam secināt, ka pakāpeniski autoram izveidojusies sava individuāla rakstības tradīcija, kurā arvien lielāku īpatsvaru guvis dzimtās izloksnes valodas parādību atspoguļojums. Vēlreiz jāatgādina, ka drukas aizlieguma laikā rokraksta literatūru radīja paši Latgales latviešu zemnieki, tā nodrošinot latgaliešu rakstības un literatūras procesa nepārtrauktību un latviskās identitātes saglabāšanu drukas aizlieguma laikā.

TARMĒ, NORMA IR TRADICIJA LATGALOS RANKRAŠTINĒJE LITERATŪROJE

Santrauka

Praējusio amžiaus antroje pusėje Latgaloje, kaip ir Lietuvoje, galiojo spaudos draudimas. Kadangi nedaugelis užsienyje išleistų ir kontrabandos keliu į Latgalą įvežtų knygų valstiečių poreikių patenkinti negalėjo, tarp valstiečių atsirado knygų perrašinėtojų, kurie pradžioje perrašinėjo maldaknyges bei giesmynus. Palaiapsniui knygų perrašinėjimo funkcijos plėtėsi – ranka buvo perrašinėjami ir pasaulietinio pobūdžio raštai, patarimai valstiečiams, tautosakos medžiaga, sudaromi rankraštiniai kalendoriai. Todėl galima kalbėti apie ištisą periodą latgalių raštų kalbos istorijoje – rankraštinų knygų periodą.

Straipsnyje Latgalos rankraštinė literatūra nagrinėjama lingvistiniu aspektu, kalbama apie žymiausio Latgalos knygų perrašinėtojo Andrivo Jūrdžio (1845–1925) kūrybą. Nagrinėjama iki spaudos draudimo laikotarpio susidariusios latgalių raštų kalbos tradicija, stichiškai susiformavusios tos kalbos normų bei gimtosios tarmės santykiai. Nagrinėjama medžiaga leidžia daryti išvadą, jog Andrivui Jūrdžiui būdinga sava individuali rašyba, tradicija, kurioje pastebima didelė

gimtosios tarmės įtaka. Reikia priminti, kad iki spaudos draudimo išleistų latgalių knygų autoriai daugiausia buvo kitataučiai, o rankraštinę literatūrą sukūrė patys Latgalos latviai valstiečiai, taip užtikrinę latgalių rašybos bei literatūros proceso nenutrūkstamumą.

DIALECT, STANDARD AND TRADITION IN LATGALLIAN HAND-WRITTEN LITERATURE

Summary

By the end of the 19th century Latvians of Latgale (as well as Lithuanians) suffered from the suppression of the Latin alphabet. Some Latgalian books were printed outside this region and then came to Latgale as smuggled goods. Those books were very expensive and could not fill the need completely. Soon there appeared some people, simple Latgalian peasants, who copied prayer-books, catechisms, practical advice by hand. Even hand-written calendars have been compiled. Thus we can speak about a whole period in the history of Latgalian written language – the hand-written literature.

The present article deals with hand-written literature from a linguistic point of view by analyzing the works of one of the famous hand-writers, Andrivs Jūrdžs (1845–1925). The interaction of the Latgalian Written Language formed before the prohibition of printing, its spontaneous standardization tendencies and the influence of the writer's native dialect have been examined thoroughly.

The analyzed material allows to draw the conclusion that Andrivs Jūrdžs has created his own individual writing tradition – more close to the native dialect.

It should be mentioned that the authors of Latgalian books issued before the prohibition were not Latvians, but a tradition of hand written literature was cultivated by Latvian peasants, who thus assured the continuity of the native literary tradition.

Anna STAFECKA
Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
Akadēmijas lauk. 1
LV-1050, Rīga, Latvia
El. paštas latv@ac.lza.lv

Gauta 1999 06 01